Yarasheva Parizoda Alisher qizi
BuxDU Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik yo‘nalishi magistranti

ALISHER NAVOIY LIRIKASIDA ISHQ , MAY VA RIYO TUSHUNCHALARINING TASAVVUFIY- RAMZIY TALQINI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Alisher Navoiy lirikasida uchraydigan ishq, may va riyo tushunchalarining tasavvufiy-ramziy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoirning nasriy va nazmiy asarlari asosida ushbu kategoriyalarning mohiyati ochib berilib, ularning inson ruhiy kamoloti va ilohiy haqiqatni anglashdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, mavzu doirasida o‘zbek va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida nazariy umumlashtirishlar amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar

Alisher Navoiy, tasavvuf, ishq, may, riyo, tasavvufiy ramzlar, ilohiy ishq, ma’rifat, lirika, badiiy talqin, ruhiy kamolot, vahdat ul-vujud, sufizm, ramziy obrazlar, nafs va ruh, komil inson.

Abstract

This article analyzes the mystical-symbolic interpretation of the concepts of love, may, and riya in the lyrics of Alisher Navoi. The study reveals the essence of these categories based on the poet's prose and verse works, highlighting their role in human spiritual perfection and understanding divine truth. Also, theoretical generalizations are made within the framework of the topic based on the scientific views of Uzbek and foreign scientists.

Keywords

Alisher Navoi, mysticism, love, may, riya, mystical symbols, divine love, enlightenment, lyrics, artistic interpretation, spiritual perfection, wahdat ul-wujud, Sufism, symbolic images, soul and spirit, perfect person.

Аннотация

В данной статье анализируется мистико-символическая интерпретация понятий любви, «май» и «рия» в лирике Алишера Навои. Исследование раскрывает сущность этих категорий на основе прозаических и стихотворных произведений поэта, подчеркивая их роль в духовном совершенствовании человека и понимании божественной истины. Также в рамках темы делаются теоретические обобщения на основе научных взглядов узбекских и зарубежных ученых.

Ключевые слова

Алишер Навои, мистицизм, любовь, «май», «рия», мистические символы, божественная любовь, просветление, лирика, художественная интерпретация, духовное совершенство, вахдат уль-вуджуд, суфизм, символические образы, душа и дух, совершенная личность.

Alisher Navoiy ijodi o‘zining chuqur falsafiyligi va tasavvufiy mazmuni bilan Sharq adabiyotida alohida o‘rin egallaydi. Uning asarlarida uchraydigan ishq, may va riyo tushunchalari nafaqat badiiy obraz sifatida, balki murakkab ma’naviy-ruhiy jarayonlarning ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tushunchalar orqali shoir insonning ichki olami, uning ilohiy haqiqat sari intilishi va nafs bilan kurashi masalalarini yoritadi. Navoiy nasriy asarlarida bu kategoriyalar nazariy va didaktik yo‘sinda bayon etilgan bo‘lsa, lirikasida ular ramziy va poetik shaklda ifodalanadi. Shu bois ushbu maqolada ishq, may va riyo tushunchalarining tasavvufiy mohiyatini kompleks tarzda tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish asosiy maqsad qilib qo‘yildi.

Alisher Navoiy ijodida ishq , may va riyo tushunchalari tasavvufiy tafakkurning marziy kategoriyalari sifatida namoyon bo‘lib, ular shoirning ham nasriy, ham nazmiy asarlarida izchil va tizimli tarzda yoritiladi. Mazkur tushunchalarni chuqur anglash uchun, avvalo, Navoiy nasriy asarlartida berilgan nazariy qarashlar, so‘ngra uning lirikasidagi badiiy ifodalarni tahlilga tortish lozim. Chunki Navoiy nasriy asarlarida tasavvufiy konsepsiyalarni ochiq va didaktik tarzda bayon etsa, nazmiy asarlarida ularni ramziy va poetik shaklda ifodalaydi.

Alisher Navoiy lirikasini tahlil etishda tasavvufiy ramzlar va istilohlarning mohiyatini anglash fundamental ahamiyatga ega. Shoir ijodida ishq, may va riyo shunchaki poetik vosita emas, balki borliqning mohiyati va insonning ilohiy haqiqatni anglash bosqichlarini ifodalovchi ko‘pqirrali tushunchadir. Ishq- borliqning asosi va harakatlantiruvchi kuchi.

Navoiy ijodida ishq tushunchasi koinotning yaratilishi asosi va inson kamolotining oliy boshqichi sifatida talqin etiladi. “Vahdat ul- vujud” falsafasiga ko‘ra, mutlaqo g‘zallik, ya’ni Alloh o‘z jamolini ko‘rishni iroda etganida, koinot ko‘zgusi paydo bo‘ldi va bu jarayonning asosi ishqdir.Olimlarning ta’kidlashicha, Navoiyda “Majoz- haqiqatga ko‘prikdir” tamoyili ustundir. Akademik Alibek Rustamov Navoiy asarlaridagi ishqni “mutlaqo go‘zallikka intilish ” deb baholaydi. Uning fikricha, lirik qahramonning yoriga bo‘lgan talpini aslida Ruhning o‘z asliga - Allohga bo‘lgan sog‘inchidir. Navoiyda ishq hech qachon tuban ehtiroslar darajasida qolmaydi, balki u yaratuvchanlik darajasiga ko‘tarilib, insonni ruhan poklaydi.[1]

“Ishq dardi bo‘lmasa, ko‘ngil na kishidadur va na kishida ko‘ngil bor.”

Mashhur sharqshunos Annemarie Schimmel tasavvufiy ishq haqida gapirganda,islom tasavvufi she’riyatida, xususan, Navoiyda ishq- insonning o‘zligidan voz kechib, ilohiy butunlikda fano bo‘lishidir. Navoiy g‘azallaridagi “dard”tushunchasiga to‘xtaladi. U ishqni inson xudbinligini yo‘q qiluvchi “ilohiy olov” deb aytadi. “Ishq dardi” tushunchasini tahlil qilar ekan, bu darsdni “Xudoning bandaga bo‘lgan inoyati” deb baholaydi.[2]

Navoiy uchun ishq - bu shunchaki his- tuyg‘u emas, balki koinotni bir butunlikda tutib turuvchi ilohiy energiya.”Navoiyda ishq “nafsni o‘ldirish va ruhni ozod qilish” vositasidir.Ishq “fano” va

[1] Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati.-Toshlent:Fan, 1979.-B.84.

[2] Schimmel A. Mystical Utterances in Persian and Turkic Sufi Poetry.-Princeton University Press,1982.-P.112.

“baqo” orasidagi ko‘prik. Ishq orqali inson o‘zining kichik “men”idan kechib, ilohiy “Men”ga qo‘shiladi.”[3]

“Ishq ko‘zgusidurki, har dam yuz tuman tajalliy unda zohir bo‘lur.”

Shoir o’zining so‘ggi yirik asari “Mahbub ul- qulub”da ishqni uch qismga (avom ishqi, xos ishqi va sodiqlar ishqi) ajratadi. Navoiy nasrida ishq- bu ruhning qafasdan qutulish ehtiyojidir.

“Ishq shunday olovdirki, u ko‘ngilga tushsa, yorning diydoridan boshqa narsani kul qiladi”,-deb yozadi shoir. Bu yerda ishqning destruktiv (vayron qiluvchi) emas, balki transformatsion (o‘zgartiruvchi)kuchi ko‘rsatiladi.

Navoiyning avliyo va oriflar haqidagi “Nasoyim ul- muhabbat” asarida ko‘plab shayxlarning “sarmastlik holati tasvirlanadi. Shoir uchun may- bu shayxlarning ilohiy kalomdan olgan zavqi. “Xarobat” - faqatgina “ vayrona” emas, balki insonning kibri va g‘ururi yer bilan yakson qilingan ma’naviy makondir.

Tasavvuf she’riyatida “may”(sahrob) - mast qiluvchi ichimlik emas, balki Allohning ishqi va ma’rifatidan sarmastlik ramzi hisoblanadi.

Rus sharqshunos olimi Yevgeniy Bertels Navoiy lirikasidagi “mastlik” holatini iroda va aqlning ilohiy tajalliy qarshisida ojiz qolish deb tushuntiradi. Uning yozishicha, Navoiy ”may” obrazidan foydalangan holda, insonning qolipga solingan quruq aqldan voz kechib, qalb ko‘zi bilan ko‘rishga o‘tishini tasvirlagan. Navoiyda may- bu aqlni chetlab o‘tib, qalb orqali erishiladigan “oliy bilim”dir. Shoir “mastlik” holati orqali insonning ijtimoiy va aqliy qoliplardan ozod bo‘lishini, “xarobat”obrazi orqali esa “nafs uyi” vayron etilgan, ammo ma’naviyat bilan obod bo‘lgan qalbni tasvirlaydi.[4]

O‘zbek olimi Ibrohim Haqqulov usgbu ramzni sharhlar ekan , shunday yozadi:”Navoiyning “may”i- bu g‘aflatdan uyg‘otuvchi, ko‘ngil ko‘zini ochuvchi ishq sharobidir. Kimki bu sharobdan bir qultum ichsa, u dunyoviy mansab va riyokorlikdan butunlay uziladi”.[5]

Navoiy lirikasida ishq va may tushunchalariga qarama- qarshi o‘laroq riyo obrazi turadi. Najmiddin Komilov ta’kidlaganidek, Navoiy uchun riyo- tasavvufning ashaddiy dushmani, chunki u samimiylikni o‘ldiradi.[6]

Fransuz tadqiqotchisi Jean-Pierre Abel- Remusat Navoiy asarlaridagi ijtimoiy- axloqiy tanqidni tahlil qilar ekan, shoir “hirqa” (darvesh libosi) ostida yashiringan riyokorlikni fosh etish orqali “insoni komil” g‘oyasini ilgari surganini yozadi.[7]

---

[3] Haqqul I.Tasavvuf va she’riyat .- Toshkent: G‘afur G`ulom nomidagi nashriyot, 1991.-B.42-45.

[4] Бертельс Е.Э. Избранные труды : Навои и Джами .- Москва:Наука,1965.-С.145.

[5] Haqqul I. Tasavvuf va she’riyat.- Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot,1991.-B.67.

[6] Komilov N. Tasavvuf.- Toshkent:Movauronnahr,2009.-B.156.

[7] Abel-Remusat J.P.Recherches sur les languages tartares.- Paris,1820 (Reprint 1966).-P.204.

“May ichib, rind-u xarobot o‘lmoq afzaldur menga,

Ki, necha zohid kibi riyo birla toat aylasam.”

Ushbu baytda Navoiy ochiqdan-ochiq “mastlik”(samimiy ishq)ni “riyo” (soxta toat)dan ustun qo‘yadi. Bu shoir ma’naviy- axloqiy konsepsiyasining asosi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy lirikasida ishq, may va riyo tushunchalari tasavvufiy tafakkurning asosiy kategoriyalari sifatida namoyon bo‘ladi. Ishq — ilohiy haqiqatga eltuvchi kuch, may — ma’rifat va ruhiy uyg‘onish ramzi, riyo esa bu yo‘ldagi eng katta to‘siq sifatida talqin etiladi. Shoir ushbu tushunchalar orqali insonning komillikka erishish jarayonini chuqur falsafiy va badiiy shaklda aks ettiradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Navoiy ijodida bu ramzlar o‘zaro uzviy bog‘langan holda insonning ruhiy poklanishi, nafsdan xalos bo‘lishi va ilohiy haqiqatga yetishish jarayonini ifodalaydi. Natijada, shoirning tasavvufiy qarashlari nafaqat adabiy, balki falsafiy va ma’naviy jihatdan ham yuksak ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abel-Remusat J.P.Recherches sur les languages tartares.- Paris,1820 (Reprint 1966).
2. Бертельс Е.Э. Избранные труды : Навои и Джами .- Москва:Наука,1965
3. Schimmel A. Mystical Utterances in Persian and Turkic Sufi Poetry.-Princeton University Press,1982.
4. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati.-Toshlent:Fan, 1979.
5. Haqqul I.Tasavvuf va she’riyat .- Toshkent: G‘afur G`ulom nomidagi nashriyot, 1991.
6. Komilov N. Tasavvuf.- Toshkent:Movauronnahr,2009.